

выделяют семантические варианты: *валит* (опрокидывает, сбрасывает, рубит) и *валит* (идет или падает большой массой): *валит вещи куда попало*, *валит лес*, но *снег валит*, *дым валит из трубы*, *толпа валит на площадь*.

В учебных пособиях и справочниках, как правило, отдельно отмечают личные формы глаголов *звонить* и *включить*, в которых ударение не переносится на корень: *звонит*, *включит*. Но в «Большом академическом словаре» под редакцией Л.Л. Касаткина (2012 г.) указывается и вариант *включит* с пометой «допустимый». Таким образом, тенденция к переносу ударения с окончания на корень глаголов и тенденция к единообразию форм (сущность которой – «равнение на большинство») могут привести к тому, что нормой станет и вариант *звонит*. В конце концов многие варианты ударений, которые были нормой в XIX в., воспринимаются нами как непривычные, а то, что сейчас «режет слух», вполне может стать нормой.

УДК 811.161.3'342.42

В.А. Мандзік, навук. супрац., канд. філал. навук
(ЦДБКМіЛ НАН Беларусі, г. Мінск)

ВЫМАЎЛЕНЧЫЯ ВАРЫЯНТЫ Ў «АРФАЭПІЧНЫМ СЛОЎНІКУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ»

Для тэарэтычных і практычных мэт, у тым ліку і для навучання мове, найбольш важнае значэнне мае апісанне яе вуснай формы. Адзінства, аднастайнасць вымаўленчай нормы – неабходная ўмова павышэння моўнай культуры грамадства.

«Арфаэпічны слоўнік беларускай мовы» [1] – першы ў айчыннай лінгвістыцы даведнік, які змяшчае поўную транскрыпцыю пачатковых форм больш чым 117 тысяч слоў, а значыць, дае дакладную інфармацыю аб правільным літаратурным вымаўленні гэтых лексічных адзінак.

Праблема арфаэпічнай нормы вынікае з варыянтнасці, ці факультатывнасці, якая існуе ў моўнай сістэме. Непазбежная дынаміка нормы праходзіць праз стадыю суіснавання дзвюх розных рэалізацый адной адзінкі на працягу пэўнага часу. Гэтыя варыянты могуць стаць нераўнапраўнымі або па прычыне дыхранічных змен у самой сістэме, або пад уздзеяннем экстралінгвістычных фактараў. З цягам часу адзін варыянт даводзіць сваю большую ў параўнанні з іншым прыдатнасць да патрэб камунікацыі і замацоўваецца ў якасці нарматыўнага, у той час як іншы варыянт выцясняецца або пачынае адрознівацца функцыянальна [2, с. 55].

Аўтары слоўніка кіраваліся тым, што свядома зацвярджацца, кадыфікавацца павінны тыя арфаэпічныя варыянты, якія адпавядаюць асноўным тэндэнцыям развіцця фанетычнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы. Паколькі адносна галосных гукаў зыходным арфаэпічным прынцыпам у літаратурнай мове з'яўляецца іх выразнае вымаўленне незалежна ад фанетычнай пазіцыі, магчымыя ўзуальныя варыянты (рэдукцыя, змяненне якасці) аўтарамі не ўлічваліся як неадпаведныя норме. Што тычыцца зычных, то кансанантныя спалучэнні прадугледжваюць камбінаторныя змяненні, выкліканыя асіміляцыйнымі ўзаемадзеяннямі гукаў. Агульныя законы спалучальнасці зычных у моўнай плыні зафіксаваны ў навуковых выданнях, манаграфіях і лексікаграфічных крыніцах. Абагульніўшы асноўныя правілы і рэкамендацыі ў галіне кансанантызму, дадзеныя навукоўцамі-фанетыстамі, і параўнаўшы іх з сучасным маўленчым узусам носьбітаў літаратурнай мовы, аўтары слоўніка прыйшлі да высновы пра неабходнасць кадыфікацыі некаторых арфаэпічных варыянтаў, якія не супярэчаць фанетычнай сістэме.

Асіміляцыйнае змякчэнне зычных – пашыраная з'ява ў беларускім маўленні. Перад мяккімі зычнымі, акрамя заднеязычных [к'], [г'], [х'], гукі [з] і [с] змякчаюцца. Да з'явы памякчэння санорнага [н] у мовазнаўцаў не было выпрацавана адзінага падыходу. Палаталізацыя [н] перад афрыкатамі [з'] і [ц'] у словах тыпу *бла[н'з']ін*, *ка[н'ц']ік* не выклікае сумненняў. Разам з тым, у даследчыкаў няма адзінай думкі наконт неабходнасці мяккага вымаўлення санорнага [н] перад фрыкатыўнымі [з'], [с'], часам нават у аднаго аўтара рэкамендацыі разыходзяцца. Паколькі наяўнасць / адсутнасць палатальнасці ў дадзеным выпадку не ўплывае на сэнсавае адрозненне лексічных адзінак, было вырашана пакінуць абодва раўнапраўныя варыянты: *[эман'с'іна́цыйа]* // *[эманс'іна́цыйа]*, *[экстэ́н'с'іўны]* // *[экстэ́нс'іўны]*, *[спанс'іраваны]* // *[спан'с'іраваны]*, *[н'э́н'с'і́я]* // *[н'э́нс'і́я]*, *[пан'с'і́яна́т]* // *[панс'і́яна́т]*, *[л'і́цэ́н'з'і́йны]* // *[л'і́цэ́нз'і́йны]*, *[к'і́нарэ́цэ́н'з'і́я]* // *[к'і́нарэ́цэ́нз'і́я]* і інш.

Часцей за ўсё пры перадачы найноўшых запазычанняў узнікаюць цяжкасці з напісаннем і вымаўленнем спалучэнняў “цвёрды / мяккі зычны + [э]”. У беларускай мове літара *e* абазначае мяккасць папярэдняга зычнага, літара *э* – яго цвёрдасць. Таму напісанне і вымаўленне спалучэнняў “зычны + [э]” ў ідэале павінна супадаць. На практыцы ж назіраецца не толькі неадпаведнасць арфаграфіі і арфаэпіі, але і варыянтнае вымаўленне адных і тых жа

лексем. У адносінах да такіх слоў палаталізацыя зычнага не ўплывае на змену лексічнага і граматычнага значэння (такая змена назіраецца, напрыклад, у выпадку *мэр* – ‘кіраўнік горада’ і *мер* – родны склон множнага ліку назоўніка *мера*). Таму ў арфаэпічным слоўніку як варыянтныя зафіксаваны рэалізацыі [эн’эргаба^ала^анс] // [энэргаба^ала^анс], [шоуб’із’н’эс] // [шоуб’із^нэс], [ф’эшэн’эб’эл’ны] // [ф’эшэнэб’эл’ны], [с’эксуал’ны] // [сэксуал’ны], [рым’эйк] // [рымэйк], [оф’ісм’эн’эжар] // [оф’ісмэнэжар] і г.д.

ЛІТАРАТУРА

1. Арфаэпічны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі [і інш.] ; уклад.: В. П. Русак [і інш.] ; рэдкал.: В. П. Русак, Ю. С. Гецэвіч, С. І. Лысы. – Мінск : Беларуская навука, 2017. – 757 с.
2. Вербицкая, Л. А. Вариантность современной произносительной нормы и культура речи / Л. А. Вербицкая // Нормы реализации. Варьирование языковых средств : межвуз. сб. науч. тр. / Горьк. гос. пед. ин-т. – Горький, 1984. – С. 53–60.

УДК 811.161.3’373:391

Н.В. Сівіцкая, канд. філал. навук (БДУКіМ, г. Мінск)

ГЕНДАР У БЕЛАРУСКІХ НАРОДНА-ДЫЯЛЕКТНЫХ НАЗВАХ ЧАЛАВЕКА ПА ПРАФЕСІЙНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ (УСХОДНЕСЛАВЯНСКІ КАНТЭКСТ)

Гендарныя даследаванні ў беларускай лінгвістыцы – кірунак даволі малады, да нядаўняга часу падобныя даследаванні праводзіліся толькі ў шэрагу еўрапейскіх моў. Пры гэтым пытанне гендару ў галіне дыялекталогіі закраналася толькі збольшага. Так, у манаграфіі “Мова і гендар”, якая выйшла пад рэдакцыяй А.В. Кірыліна (Масква, 2005 г.), закранаецца праблема гендарных даследаванняў у дыялектах еўрапейскіх моў, але аўтарамі раскрываюцца асаблівасці рэалізацыі гендара толькі ў кантэксце вербальнай камунікацыі інфармантаў.

Мужчынскі-жаночы – адна з асноўных апазіцый у славянскай народнай культуры, супрацьпастаўляецца мужчынскі і жаночы пачатак у катэгорыях полу, граматычнага роду, сімвалікі і абрадавых функцый. Як сведчаць этнаграфічныя крыніцы, у беларускай народнай культуры і на ўсёй усходнеславянскай культурнай прасторы традыцыйна існаваў жорсткі гендарны падзел, які тычыўся практычна ўсіх сфер жыцця. Безумоўна, і народныя культурныя традыцыі, і гендарныя стэрэатыпы, і нават міфалогія, якая тычыцца непасрэдна